

УДК 94(477.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1771-1785](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1771-1785)

Райківський Ігор Ярославович завідувач кафедри історії України і методики викладання історії, доктор історичних наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, тел.: (095) 619-08-55, [https:// orcid.org/0000-0003-2218-9556](https://orcid.org/0000-0003-2218-9556)

Єгрешій Олег Ігоревич доцент кафедри історії України і методики викладання історії, кандидат історичних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, тел.: (050) 197-62-30, [https:// orcid.org/0000-0002-0639-910X](https://orcid.org/0000-0002-0639-910X)

Паска Богдан Валерійович старший викладач кафедри історії України і методики викладання історії, кандидат історичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, тел.: (050) 080-75-80, [https:// orcid.org/0000-0002-5452-5254](https://orcid.org/0000-0002-5452-5254)

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР В ПЕРІОД ЗАГОСТРЕННЯ КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (1965–1985 рр.)

Анотація. У статті обґрунтовано, що незважаючи на індустріалізацію аграрного сектора економіки і проголошення т. зв. «нового курсу» в 1965 р., темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції в Івано-Франківській області Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) в 60–80-х рр. ХХ ст. залишалися недостатніми, багато гірських колгоспів і радгоспів продовжували отримувати низькі врожаї зернових, льону-волокна, картоплі, кормових культур. Господарства не проводили належної роботи у справі докорінного поліпшення природних кормових угідь, що гальмувало розвиток тваринництва. Не всі колгоспи виконували плани з продажу державі основних видів сільськогосподарської продукції, недостатньо використовувалися можливості з розвитку підсобних підприємств і промислів.

З'ясовано, що причиною такого стану справ був не тільки брак уваги партійних і радянських органів влади до соціально-економічних процесів – спеціалізації виробництва, швидкого осушення перезвожених земель і раціонального їх використання, заготівлі та внесення

добрив, створення міцної кормової бази та ін., а й об'єктивні обставини, з огляду на несприятливі кліматичні умови та природну якість земель (зона «ризикованого землеробства»). У гірських і пригірських районах області практично всі колгоспи і радгоспи були низькорентабельними або нерентабельними, в сільськогосподарському виробництві переважало тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Традиційний досвід селянства у веденні сільського господарства, зокрема тваринництва в гірських і пригірських районах, владою ігнорувався, а соціалістична, колгоспно-радгоспна модель виявилася неефективною.

Окреслено коло питань, які впливали на сільськогосподарське виробництво на Прикарпатті: планова галузь економіки, що будувалася за галузевим принципом управління, жорстке регулювання кількості та якості вирощеної продукції, що забезпечувала основні економічні показники; брак систематичного аналізу фінансово-господарської діяльності господарств і порівняно висока плинність кваліфікованих кадрів – агрономів, ветеринарних лікарів, інженерів, економістів, механізаторів, бригадирів тощо; екстенсивний шлях розвитку за рахунок нових капіталовкладень у колгоспно-радгоспну систему з державного бюджету, освоєння нових площ і т. п., а не завдяки інтенсифікації, підвищення рентабельності виробництва, зростання продуктивності праці.

Ключові слова: соціально-економічні процеси, індустріалізація, сільське господарство, колгоспи, радгоспи, загострення кризи радянської системи, Івано-Франківська область.

Raikivskiy Ihor Yaroslavovich Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history, State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», St. Shevchenka 7, Ivano-Frankivsk, 76000 [https:// orcid.org/0000-0003-2218-9556](https://orcid.org/0000-0003-2218-9556)

Yehreshii Oleh Igorovich Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history, State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», St. Shevchenka 7, Ivano-Frankivsk, 76000 <https://orcid.org/0000-0002-0639-910X>

Paska Bohdan Valeriyovich Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history, State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», St. Shevchenka 7, Ivano-Frankivsk, 76000 [https:// orcid.org/0000-0002-5452-5254](https://orcid.org/0000-0002-5452-5254)

AGRICULTURE OF THE IVANO-FRANKIVSK REGION OF THE USSR IN THE PERIOD OF THE EXCESSIVE CRISIS OF THE SOVIET SYSTEM (1965–1985)

Abstract. The article states that despite the industrialization of the agricultural sector of the economy and the announcement of the so-called of the "new course" in 1965, growth rates of agricultural production in the Ivano-Frankivsk region of the USSR in 1960–1980 remained insufficient. Many mountain collective farms and state farms continued to receive low yields of grain, flax fiber, potatoes, and fodder crops. Mountain collective farms and state farms did not always do proper work to improve the purchase of fodder for domestic animals. This hampered the development of animal husbandry. Not all collective farms implemented plans to sell the main types of agricultural products to the state. The potential of ancillary enterprises and industries was insufficiently used.

The article found that the reason for this state of affairs was not only the lack of attention of the party and Soviet authorities to socio-economic processes - specialization of production, rapid drainage of waterlogged lands and their rational use, procurement and application of local fertilizers, creation of a strong fodder base and so on. There were also objective circumstances – unfavorable climatic conditions and the natural quality of the land. In the mountainous and foothill areas of the region, almost all collective farms and state farms were unprofitable. Agricultural production was dominated by animal husbandry of the meat and dairy sector. The traditional experience of the peasantry in agriculture, in particular animal husbandry in mountainous and foothill areas, was ignored by the Soviet authorities, and the socialist, collective farm-state farm model proved to be ineffective.

The article outlines a range of issues that affected agricultural production in the Carpathians. The planned branch of the economy, which was built according to the sectoral management principle, strict regulation of the quantity and quality of the grown products, which ensured the main economic indicators; lack of a systematic analysis of the financial and economic activity of farms and a relatively high turnover of qualified personnel – agronomists, veterinarians, engineers, economists, mechanics, foremen; an extensive path of development due to new capital investments in the collective farm-state farm system from the state budget, the development of new areas, etc., and not due to intensification, increasing the profitability of production, increasing labor productivity.

Keywords: socio-economic processes, industrialization, agriculture, collective farms, state farms, aggravation of the crisis of the Soviet system, Ivano-Frankivsk region.

Постановка проблеми. На березневому пленумі Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) 1965 р. нове керівництво Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) на чолі з Леонідом Брежнєвим задекларувало глобальні стратегічні плани перебудови і піднесення сільського господарства країни, проголосивши курс на реформування економіки. Увага акцентувалася на необхідності запровадження комплексу нових підходів до вирішення назрілих соціально-економічних проблем. Подолати сільськогосподарську кризу передбачалося значним збільшенням капітальних вкладень, інтенсифікацією землеробства, зміцненням технічної бази колгоспів і радгоспів, підвищенням закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, впровадженням нової системи планування, гарантуванням оплати праці колгоспників. У сільськогосподарському виробництві планувалося вжити дієвих економічних та організаційних заходів. За 1965–1980 рр. на вказані цілі було спрямовано майже 400 млрд. крб., що в чотири рази більше, ніж за всі попередні роки радянської влади» [7, с. 232].

Однак керівництво країни не вбачало необхідності докорінних змін політичної системи суспільства, переважали компартійні ідеологічні догми. До уваги не бралися питання традиціоналізму селянського світогляду. Усе це врешті-решт і стало причиною загострення кризових явищ у сільському господарстві УРСР, зокрема на Прикарпатті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С. Давидович у 2012 р. захистила дисертаційне дослідження на тему «Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60–80-х рр. ХХ ст.», в якому проаналізувала специфіку структурних змін у промисловості та сільському господарстві краю радянського періоду [1]. Дослідниця розглянула фінансово-господарську діяльність гірських, передгірських і низинних колгоспів та радгоспів, особливості матеріально-технічного забезпечення та оплати праці, кількісні та якісні зрушення в побутовій і соціально-культурній сфері працівників.

Дослідник Р. Вепрів у дисертації, захищеній 2014 р., охарактеризував сільське господарство західноукраїнських областей у часи брежнєвського «застою» та горбачовської «перебудови» [2]. У роботі здійснена порівняльна характеристика передових господарств західного регіону УРСР на прикладах Івано-Франківської та Львівської областей, проаналізовано заходи, спрямовані на хімізацію, меліорацію земель, роль підсобних підприємств і промислів, зміни у формах організації виробництва.

Дослідниця М. Санкович низкою статей «Несемо нову культуру» – друга радянська Прикарпаття» [3], «Індустріалізація на Прикарпатті у період другої радянської Західної України» [4], «Друга радянська Станіславської області – підготовка передумов до колективізації та індустріалізації» [5], «Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ» [6] розкрила пристосування тоталітарної системи до нових викликів науково-технічної революції. Політика т. зв. «нового курсу» в сільському господарстві змусила владу шукати нових засобів стимулювання виробництва через поєднання планової й елементів ринкової економіки.

2023 р. у науковий обіг уведено друге, перероблене і доповнене видання монографії О. Малярчука «Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)» [7]. У праці автор проаналізував особливості промислової і сільськогосподарської індустріалізації західних областей України у складі СРСР, зокрема лісової, деревообробної, нафтовидобувної, легкої та харчової галузей, систему землеробства, а також структуру тваринництва Карпатського регіону.

Мета статті – провести аналіз становища та розвитку сільського господарства Івано-Франківської області УРСР упродовж 1965–1985 рр. на тлі спроб реформування радянською владою аграрного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу. Економічна стратегія радянської влади полягала в індустріалізації як промисловості, так і аграрного сектора економіки СРСР. Застосування системи машин у всіх галузях сільського господарства становило визначальний елемент процесу індустріалізації. Технологічний ланцюг мав охоплювати процес від спорадичного застосування машин у перші роки колективізації до комплексної механізації та автоматизації системи землеробства і тваринництва. Індустріальна основа виробництва створювалася на основі запровадження системи машин з найширшим використанням електроенергії, тобто на новій технічній базі. Важливу роль щодо уточнення господарських пріоритетів і нарощування індустріального потенціалу сільського господарства відіграли рішення березневого 1965 р. пленуму ЦК КПРС.

На середину 1960-х рр. у семи західноукраїнських областях Української РСР, включаючи Івано-Франківську, працювало 2170 колгоспів і 70 радгоспів. Загальна площа сільськогосподарських угідь одного господарства в середньому становила 2300 га, із яких посівна

площа сягала 1500 га. Шляхом укрупнення колгоспів вдалося створити більш-менш оптимальний варіант господарств із раціональним використанням техніки та механізації усіх виробничих процесів. Зміна у структурі посівних площ зернових культур призвела до скорочення посівів малопродуктивних зернових культур: вівса – в сім разів, жита – втричі, ярого ячменю – вдвічі. Натомість посіви більш цінних і високопродуктивних культур значно розширилися, наприклад, кукурудзи – майже на 80 %, а зернобобових – більш ніж у два рази. Перше місце в структурі посівних площ зернової групи культур посідала пшениця, друге – кукурудза, третє – зернобобові. Ці три види зернових культур займали майже дві третини посівної площі всіх зернових культур. Важливе значення в інтенсифікації зернового виробництва мав перехід на продуктивне сортове насіння, застосування ефективних агротехнічних заходів з вирощування зернових культур та підвищення рівня культури землеробства [10, с. 226–227].

Природно-географічні умови західних областей України відзначаються тим, що на порівняно невеликому просторі розташовуються різні кліматичні зони: лісостепова, поліська, низинна, пригірська і гірська. Відповідно до цього традиційно формувалися напрями розвитку рослинництва та тваринництва. Якщо у лісостеповій зоні провідними галузями було скотарство молочно-м'ясного напрямку з розвитком свинарства, то в гірській – вівчарство. Тваринництво як товарна галузь колективізованого сільського господарства формувалося значно повільніше, бо процес відтворення вимагав більше часу, ніж у рослинництві. У перше десятиліття колгоспного ладу в західних областях УРСР після Другої світової війни (переломним роком колективізації став 1948 р., у Станіславській області – 1950 р.), тваринництво було низькотоварним і малопродуктивним. Грошові доходи від нього ледве сягали 10 % у структурі всіх фінансових надходжень. Влада спочатку дотримувалася курсу, який себе попервах не виправдовував – організація різних галузей тваринництва і птахівництва в кожному колгоспі та радгоспі. Це призвело до розпорошення поголів'я худоби і птиці по невеликих бригадах та відділках. Унаслідок цього ускладнювалося застосування комплексної механізації виробничих процесів, впровадження передової технології, наукової організації праці тощо.

На восьму п'ятирічку (1966–1970 рр.) середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства УРСР перевищив рівень попереднього п'ятиріччя на 18,5 %, валовий дохід – на 55 %, а чистий дохід – на 36 %. У середньому в першій половині 1960-х рр.

врожайність зернових у колгоспах поліських і гірських районів становила 14,6 центнерів (ц.), цукрових буряків – 268 ц., льону-волокна – 3,7 ц., картоплі – 90,3 ц., овочів – 96,3 ц., сіна однорічних трав – 18,5 ц., сіна багаторічних трав – 21,1 ц. Виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь складало 56 ц., молока – 247 ц., вовни – 29,4 кг [11, арк. 26]. Однак у силу специфічних природних і економічних умов та недостатнього їх врахування в практиці планово-економічного регулювання виробництва ефективність сільського господарства пригірської і гірської зони, до якої належала значна частина території Івано-Франківської області, залишалася досить низькою порівняно із середніми загальнодержавними показниками.

Хотілося б підтвердити цю тезу конкретним прикладом. Так, у 1970 р. рентабельність виробництва колгоспів пригірської і гірської зони в УРСР складала 27 % проти 30% у лісостеповій зоні та 45 % у степовій. Середньорічний валовий дохід на одного колгоспника становив у прикарпатському регіоні 584 крб. Для порівняння, на Поліссі – 727 крб., у лісостеповій зоні – 1009 крб., Північному та Центральному Степу – 1359 крб., а Південному Степу – 1690 крб. На 100 га сільськогосподарських угідь середньорічні відрахування з чистого доходу на збільшення виробничих та резервних фондів складали на Поліссі – 3,1 тис. крб., в Карпатах – 3,6 тис. крб., у Північному та Центральному Степу – 4,3 тис. крб., у Лісостепу – 5,7 тис. крб., у Південному Степу – 6,2 тис. крб. [6, арк. 5–6]. Ці дані свідчать, що можливості гірських і поліських колгоспів та радгоспів у збільшенні виробництва продукції за рахунок власних нагромаджень були в півтора–два рази меншими, ніж у господарствах інших зон, що значною мірою пояснювалося менш сприятливими кліматичними умовами та в цілому гіршою якістю земель.

Низька ефективність виробництва зумовлювала нестачу власних фінансових ресурсів для господарської діяльності, тому колгоспи в карпатському (як і поліському) регіоні залучали значні суми банківських кредитів, які в більшості випадків поверталися несвоєчасно. Заборгованість гірських колгоспів Прикарпаття та поліських, що мали з цим найбільше проблем, щодо позик на виробничі потреби та оплату праці на 1 січня 1971 р. складала в цілому 327,5 млн. крб., із яких було прострочено і пролонговано 69,3 млн. крб., або 21,2 %. За роки восьмої п'ятирічки в 1966–1970 рр., що планувалася за старим галузевим принципом управління економікою, сума заборгованості по цих позиках зросла аж у сім разів і становила 25 % до

річної суми їх валового доходу, тоді як, для порівняння, у степовій зоні УРСР – лише 7 % [11, арк. 7].

Ще одним показником ефективності господарювання на селі була грошова оцінка людино-дня (одиниця обліку робочого часу, що враховує вихід робітника на роботу та його участь у виробництві протягом дня). У регіональному аспекті вона становила 1970 р.: в Карпатах – 3,05 крб., на Поліссі – 3,01 крб., Лісостепу – 3,39 крб., Степу – 4,13 крб. Лише близько третини колгоспів оплачували працю колгоспників на рівні радгоспних ставок, у більшості випадків вони були нижчими. Водночас рівень посадових окладів керівних працівників і спеціалістів у колгоспах поліських та гірських господарств на 20–30 % був нижчим, аніж у радгоспах і колгоспах інших зон. Це було однією з причин плінності кадрів у більш відсталих за показниками ефективності сільськогосподарського виробництва регіонах [11, арк. 8], як наслідок, проблем в управлінському процесі на Прикарпатті.

На початок 1970 р. площа сільськогосподарських угідь в Івано-Франківській області становила 502,4 тис. га, в т. ч. рілля – 334,4 тис. га. За природно-кліматичними умовами область поділялася на три зони: низинна (придністровська) з площею 246,1 тис. га, включаючи 197,2 тис. га орної землі, передгірська – 159,1 тис. га (106,6 тис. га орної землі), гірська – відповідно 97,2 і 9,1. На території Прикарпаття є велика кількість різновидностей ґрунту, всі вони – з низькою забезпеченістю поживних речовин, незадовільними фізичними властивостями, нерідко «важкі», «запливаючі». Назагал нараховувалося 270,3 тис. га кислих ґрунтів, або 79 % загальної площі орних земель, які потребували вапнування, із них сильно кислих – 157,1 тис. га. Майже половину території Івано-Франківської області займають гори Карпати. Вздовж річок Дністра і Прута розташована рівнинна частина, що у зв'язку з випаданням великої кількості опадів була часто перезволожена, майже щорічно заливалася водою. В області, до того ж, надзвичайно поширена була водна ерозія, налічувалося 106,4 тис. га еродованих земель. Так, в 1969 р. ливневі дощі вивели із сільськогосподарського користування 4,2 тис. га, а в 1970 р. – 2,3 тис. га, пройшло масове змиття орного шару та вимивання поживних речовин з ґрунту. Збитки, нанесені сільському господарству Івано-Франківської області, становили в 1969 р. 25,3 млн. крб., а в 1970 р. – 14,2 млн. крб. [11, арк. 9].

Незважаючи на складні природно-кліматичні умови, в області поступово збільшувалося виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, хоч це відбувалося екстенсивним шляхом, за

рахунок нових капіталовкладень у колгоспно-радгоспну систему, освоєння нових площ і т. п., а не завдяки інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищення продуктивності праці. Однак тодішня влада працювала через прийняття директив, розпоряджень і т. п., які необхідно було виконувати в обов'язковому порядку. Так, у відповідності до постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР № 189 «Про заходи щодо збільшення виробництва картоплі в Українській РСР» від 2 квітня 1970 р. партійні та господарські органи Івано-Франківської області повинні були здійснити поглиблену внутрішньогосподарську спеціалізацію [12, арк. 87]. На практиці це далеко не завжди призводило до ефективних управлінських рішень на місцях, що можна простежити на прикладі вирощування картоплі, традиційного для Галичини ще з перших десятиліть ХІХ ст., коли вона поступово стала «другим хлібом».

Зокрема, серйозні недоліки простежувалися в насінництві картоплі в Івано-Франківській області. Обласна сільськогосподарська дослідна станція займалася виробництвом високоякісного сортового насіння картоплі незадовільно. Плани виробництва та продажу колгоспам і радгоспам насіння картоплі з року в рік не виконувалися, урожайність залишалася надто низькою. Замість передачі господарствам для сортооновлення елітного насіння картоплі відпускалася значна кількість насіння другої і наступної репродукції. У господарствах області вирощувалося 33 сорти картоплі замість семи районованих. Великої шкоди картоплярству області завдавала фітофтора, з якою боротьба велася недостатньо. Розпорошеність посівів картоплі на великій кількості господарств невеликими площами не давало можливості механізувати посадку, обробіток і збирання врожаю. Внаслідок цього відбувалися великі затрати праці, що, у свою чергу, збільшувало собівартість. У дев'ятій п'ятирічці (1971–1975 рр.) не передбачалося концентрації виробництва картоплі, а плани колгоспам у районах області залишалися надто високими.

У розрізі 230 колгоспів Івано-Франківської області ситуація з річним продажем картоплі державі виглядала наступним чином: у 30-ти господарствах річний продаж мав складати до 50 т картоплі, у 36-ти – від 50 до 100 т, у 102 – від 101 до 300 т; 62 – понад 300 т картоплі. Середньорічний продаж картоплі колгоспами і державними господарствами за 1966–1970 рр. становив 24 тис. т, хоча п'ятирічним планом на 1971–1975 рр. передбачався вже в кількості 50 тис. т або в два з лишнім рази більше фактичного продажу за попередні п'ять років. Однак у зв'язку з несприятливими кліматичними умовами 1970 р. було

отримано низький урожай насіння зернових та зернобобових культур, через що окремі господарства Галицького, Долинського та деяких інших районів Івано-Франківської області не мали власного насіння зернових і зернобобових культур для посіву навесні 1971 р. у кількості 3,7 тис. т. Як наслідок, керівництво області просило допомоги з державних ресурсів для проведення чергової посівної кампанії [11, арк. 6]. Отже, досить високі плани, що ставилися партійними і державними органами перед колгоспниками, не могли бути виконані в повному обсязі.

Провідною галуззю сільськогосподарського виробництва в Івано-Франківській області в досліджуваний період було тваринництво м'ясо-молочного напрямку. Середньорічне виробництво м'яса в колгоспах області за чотири роки дев'ятої п'ятирічки в порівнянні з попередніми роками в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилося з 42,5 ц. до 60 ц., або на 41 % і молока відповідно 102 і 130, або на 28 %. За ці роки підвищився надій молока на корову, а також середньодобові привіски тварин на відгодівлі. Проте продуктивність тварин і ефективність цієї галузі виробництва залишалася ще надто низькою. Так, рентабельність тваринництва за 1966–1969 рр. становила в межах 2,9–7,3 %. У 1970 р. 107 колгоспів з 261 на Прикарпатті, або 41 %, мали від тваринництва збитки. Основною причиною низької економічної ефективності тваринництва на практиці була недостатня забезпеченість тварин якісними кормами. Колгоспне тваринництво УРСР досліджуваного періоду забезпечувалося кормами в цілому на 50–70 % від потреби [11, арк. 11].

Щоправда, на початку 1970-х рр. стан справ із забезпеченням господарств кормами став дещо кращим, ніж у попередні роки. Доцільно навести статистику заготівлі кормів у колгоспах і радгоспах області за 1969 та 1970 рр. в порівняльному аспекті (в тис. т): грубі корми – відповідно 250 і 375, в т. ч. сіно природних і сіяних трав – 85 і 115, силосу – 122 і 131, кормових коренеплодів – 86 і 160, вітамінне трав'яне борошно – 0 і 3,5, сінаж – 0 і 23,3. Загалом грубих кормів було заготовлено на умовну голову худоби в 1970 р. по 16,2 ц. проти 11 ц. у 1969 р. [11, арк. 12]. Недостатня забезпеченість тваринництва кормами пояснювалася, перш за все, недосконалістю структури посівних площ кормових культур і низькою їх врожайністю. За п'ять років упродовж 1966–1970 рр. у структурі кормових культур колгоспів Івано-Франківської області 57 % становили однорічні трави і кукурудза на силос і зелений корм (63 тис. га), які в кліматичних умовах Прикарпаття в багатьох господарствах давали низькі врожаї. У середньому за цей час

з одного гектара зібрано цих культур по 99 ц., в т. ч. однорічних трав на силос і зелений корм – 75 ц. з га [11, арк. 13].

Водночас в області щороку вдавалося збирати врожай багаторічних трав понад 143 ц. з га. Середньорічна площа їх посіву становила 39 тис. га, або 35 % до всіх кормових культур. Кормові коренеплоди, середня врожайність яких за п'ять років становила 184 ц. з га, в структурі кормових культур займала лише 7 %. Для збільшення виробництва кормів доцільно було б розширити площі багаторічних трав [11, арк. 13]. Такі пропозиції неодноразово висловлювало керівництво на місцях. Проте збільшення посівів багаторічних трав значною мірою стримував брак в області необхідної кількості сортового насіння. Так, у 1971 р. головам колгоспів і радгоспів на Прикарпатті, щоб посіяти багаторічні трави на площі 37,2 тис. га, необхідно було мати 819 т насіння, а в наявності було лише 603 т, або 73 % від потреби. Для посіву вказаних площ не вистачало 216 т насіння багаторічних трав. Крім того, господарства області планували в 1971 р. провести залуження луків на площі 9,2 тис. га, однак для цього бракувало 180 т насіння бобових та злакових багаторічних трав, у т. ч. 48 т білої та 18 т червоної конюшини. Усього область просила виділити для колгоспів і радгоспів весною 1971 р. 396 т насіння багаторічних трав для посіву і залуження, зокрема насіння червоної і білої конюшини – 282 т [11, арк. 13].

Як правило, командно-адміністративна система в СРСР виділяла колгоспам і радгоспам досить великі фінансові ресурси, що в умовах господарювання на селі екстенсивним шляхом, браку зацікавленості в інтенсифікації виробництва та підвищенні його рентабельності серед працівників не призводили до кардинальних, якісних змін у сільському господарстві, зокрема тваринництві, де продуктивність праці селян-колгоспників залишалася в цілому не високою. Водночас великим резервом зміцнення кормової бази для тваринництва було підвищення продуктивності природних кормових угідь, площа яких у господарствах Івано-Франківської області в 1975 р. становила понад 193 тис. га, в т. ч. 78 тис. сіножатей і 115 тис. га пасовищ. Продуктивність цих угідь була дуже низькою. У середньому за п'ять років дев'ятої п'ятирічки колгоспи Івано-Франківської області збирали по 12 ц. сіна з га природних угідь. У зв'язку з обмеженістю мінеральних добрив підживлення природних кормових угідь проводилося на незначних площах [11, арк. 24].

Спроби інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на базі промислової індустріалізації, зміцнення матеріально-технічної бази дозволили підвищити продуктивність праці в Івано-Франківській

області в десятій п'ятирічці (1976–1980 рр.) проти рівня 1971–1975 рр., за офіційними даними, на 28,2 %. При зменшенні чисельності колгоспників та робітників на 7,7 тис. осіб, середньорічне виробництво валової продукції в колгоспах, радгоспах та міжгосподарських підприємствах зросло на 20,2 %. Разом із тим економічне і фінансове становище ряду колгоспів і радгоспів залишалося досить складним. Рентабельність сільськогосподарського виробництва в 1979 р. складала 16,8 % проти 20,8 % в 1978 р. і 27,7 % в середньому за 1971–1975 рр., тобто мала виразну тенденцію до зниження. Колгоспи області отримали в 1979 р. 60,8 млн. крб. чистого прибутку при плані 72,2 млн. крб., і це при доволі значних фінансових «вливаннях» у колгоспно-радгоспну систему з боку центральних органів державної влади. Кількість низькорентабельних господарств збільшилася з 56 в 1977 р. до 88 у 1978 р. [13, арк. 34–35].

Тенденція зниження ефективності сільськогосподарського виробництва офіційно пояснювалася подорожчанням будівельних матеріалів, техніки, обладнання, мінеральних добрив, а також підвищенням оплати праці трудівників села, їх матеріального становища. Господарства області недоодержували значні суми грошових надходжень від реалізації продукції низької якості. Так, в 1979 р. надійшло в державні ресурси 7,5 % нестандартних, що не відповідали встановленим нормам, овочів, 5 % картоплі, 7 % цукрових буряків, 6 % м'яса, 7 % молока і т. д. [14, арк. 87]. Назагал, колгоспи і радгоспи втратили від цього майже 6 млн. крб., мали місце численні факти безгосподарності, необґрунтованого росту накладних витрат. Водночас допускалися обрахунки і недоплати господарствам з боку заготівельних та обслуговуючих організацій. В окремих районах не надавалася належна допомога відстаючим колгоспам і радгоспам, слабо вивчався і впроваджувався у виробництво передовий досвід господарств, які працювали більш-менш стабільно та справлялися з планами.

На початку 1980-х рр. в економіці країни, що після введення радянських військ в Афганістан 1979 р. опинилася в серйозній міжнародній ізоляції, з усіма негативними наслідками для внутрішнього життя, постали гострі проблеми, в першу чергу, перед сільським господарством. Дослідник В. Баран узагальнює: «Україна в цілому задовольняла власні потреби у продовольчій продукції. У республіці вироблялося 60 % союзного обсягу цукру, 44 % – соняшнику, 36 % – плодів і ягід, 30 % – овочів, понад 27 % – плодоовочевих консервів, значну частину зерна. Тут вироблялося 23 % союзного обсягу м'яса (в забійній вазі), у тому числі 25 % свинини, 24 % яловичини і телятини,

близько 24 % птиці; 26 % тваринного масла, майже 20 % сиру і бринзи тощо. Частка ввезення продовольчої продукції залишалася незначною, не перевищувала 2 %. Та це була найслабша ланка господарського організму, найбільш занедбана ділянка економічного життя» [15, с. 323–324].

Криза в сільськогосподарському виробництві, незважаючи на індустріалізацію та економічну реформу 1965 р., виходила за рамки виробничих та організаційних проблем і набувала суспільно-політичного характеру. Радянська країна опинилася перед загрозою незабезпечення необхідною сировиною і продовольством, створювалася соціальна напруга тотального дефіциту. На зламі 1970–1980-х рр. реальне споживання продуктів харчування на душу населення знижувалося, при зростанні дефіциту на всі товари, в т. ч. м'ясо-молочну продукцію, рибу, ряд овочів і фруктів та ін., що є предметом окремого дослідження. Вище державне і партійне керівництво в СРСР було змушено проголосити «Продовольчу програму» на період 1982–1990 рр., що мала сприяти збільшенню ефективності сільського господарства і покращити ситуацію із забезпеченням продовольства в країні. Кризові явища в економіці, що ставали дедалі більш очевидними в умовах зростаючого дефіциту, спонукали до проголошення новим партійним і державним лідером М. Горбачовим в 1985 р. реформ, нової спроби «перебудови» економічної і політичної моделі управління.

Висновки. Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства на Прикарпатті в 1965–1985 рр. – електрифікація, хімізація, меліорація, підготовка кваліфікованих кадрів та ін. – сприяли досягненню певних успіхів. Значно збільшилася врожайність зернових культур в усіх категоріях господарств, зросли обсяги виробництва м'яса і молока тощо. Тогочасні органи державної і партійної влади (Міністерство сільського господарства та Міністерство радгоспів УРСР, обкоми, райкоми компартії та ін.) у своїй роботі щодо керівництва колгоспами і радгоспами гірських районів приділяли увагу вдосконаленню та поглибленню спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Постійно наголошувалося на потребі поліпшення агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, подання практичної допомоги колгоспам і радгоспам у переробці, зберіганні та реалізації продукції. Водночас передбачався більш активний розвиток підприємств і промислів з переробки сільськогосподарської продукції, переважно в економічно слабких колгоспах.

Однак у цілому ефективність сільськогосподарського виробництва Івано-Франківської області в 1965–1985 рр. залишалася порівняно низькою, особливо пригірських і гірських господарств (зони «ризикованого

землеробства»). Місцеві колгоспи були в більшості збитковими та перебували в значно гіршому становищі, ніж відповідні господарські структури в інших регіонах України. Постійне втручання в діяльність колгоспів та радгоспів представників партійних і державних органів, їхній диктат щодо ідеологічної доктрини сповільнювали розвиток сільського господарства. Половинчасті й непослідовні економічні реформи 1965 р. не змогли зупинити кризу сільського господарства, тільки трохи загальмувавши окремі деструктивні тенденції. Сільське господарство Івано-Франківщини до початку 1980-х рр. все більше і більше заглиблювалося в кризовий стан. Ключовими причинами такого стану речей була сама наявність колгоспів і плановий характер економіки Радянського Союзу, складовою якого була УРСР, що унеможливлювало приватну ініціативу з боку селянства та реальну інтенсифікацію розвитку галузі.

Література:

1. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60 – 80-ті роки ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2012. 220 с.
2. Вєпрів Р. В. Сільське господарство західних областей України: провідні тенденції та особливості розвитку (1964–1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницьк. держ. ун-т ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2014. 200 с.
3. Санкович М. «Несемо нову культуру» – друга радянська Прикарпаття. *Вісник науки та освіти*. Серія «Історія та археологія». 2022. № 1 (1). С. 335–344.
4. Санкович М. Індустріалізація на Прикарпатті у період другої радянської Західної України. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. No. 2. С.170–175.
5. Санкович М. Друга радянська Станіславської області – підготовка передумов до колективізації та індустріалізації. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. 2023. Т. 42. С. 321–335.
6. Санкович М. Аграрна політика радянської влади в Карпатському регіоні – матеріали преси і реальний стан справ. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія. Історичні науки*. 2024. Вип. 72. Т. 3. С. 42–49.
7. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991): монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Івано-Франківськ: «Симфонія форте», 2023. 554 с.
8. Радянське Прикарпаття 1959–1975. Документи і матеріали : в 2 т. / відп. ред. М. Хвостін. Ужгород: Карпати, 1983. Т. 2. 214 с.
9. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4591. 53 арк.
10. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1964. 290 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 313. 117 арк.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 705. 110 арк.

13. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4591. 53 арк.
14. ДАІФО. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 4048. 135 арк.
15. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.

References:

1. Baran V.K. (2003). *Ukraine: novitnia istoriia (1945–1991 rr.)* [Ukraine: recent history (1945–1991)]. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Davydovych S.N. (2012). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v Ivano-Frankivskii oblasti v druhii polovyni 60 – 80ti roky XX st.* [Socio-economic processes in the Ivano-Frankivsk region in the second half of the 1960s and 1980s.]. Candidate's thesis. Ternopil: Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti – State archive of Ivano-Frankivsk region.
4. Khvostin M. (Ed.) (1983). *Radianske Prykarpattia 1959–1975. Dokumenty i materialy* [Soviet Prykarpattia 1959–1975. Documents and materials]. (Vol. 2). Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
5. Maliarchuk O.M. (2023). *Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964–1991)* [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]. (2nd ed., rev.). Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte [in Ukrainian].
6. Petrovskiy M.I., Hrynovets I.F., Lutsyk I.O., Mykhailov V.I. (Eds.) (1964). *Rozkvit ekonomiky zakhidnykh oblastei URSR (1939–1964 rr.)* [The prosperity of the economy of the western regions of the Ukrainian SSR (1939–1964)]. Lviv : Vyd-vo Lvivskoho un-tu [in Ukrainian].
7. Sankovych M. (2022). «Nesemo novu kulturu» – druha radianizatsiia Prykarpattia [«We are bringing a new culture» – the second Sovietization of Prykarpattia]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriia «Istoriia ta arkhelohiia» – Herald of science and education. History and Archeology Series*, 1, 335–344 [in Ukrainian].
8. Sankovych M. (2022). *Industrializatsiia na Prykarpatti u period druhoi radianizatsii Zakhidnoi Ukrainy* [Industrialization in Prykarpathian region during the second Sovietization of Western Ukraine]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2, 170–175 [in Ukrainian].
9. Sankovych M. (2023). *Druha radianizatsiia Stanislavskoi oblasti – pidhotovka peredumov do kolektyvizatsii ta industrializatsii* [The second Sovietization of the Stanislav region – preparation of the prerequisites for collectivization and industrialization]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka: Istorychni nauky – Scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko: Historical Sciences*, 42, 321–335 [in Ukrainian].
10. Sankovych M. (2024). *Ahrarna polityka radianskoi vlady v Karpatskomu rehioni – materialy presy i realnyi stan sprav* [The agrarian policy of the Soviet authorities in the Carpathian region – press materials and the real state of affairs]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Seriia. Istorychni nauky – Current issues of humanitarian sciences. Series. Historical sciences*, 72–3, 42–49 [in Ukrainian].
11. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky – Central State Archive of Public Associations and Ukrainians.*
12. Vepriv R.V. (2014). *Silske hospodarstvo zakhidnykh oblastei Ukrainy: providni tendentsii ta osoblyvosti rozvytku (1964–1991 rr.)* [Agriculture of the western regions of Ukraine: leading trends and features of development (1964–1991)]. Candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnitskyi : State higher educational institution «Grigory Skovoroda Pereiaslav-Khmelnitskyi State University» [in Ukrainian].